

**NEDOKONČENÁ, ČI NEKONEČNÁ REVOLUCE? RODINA, PRÁCE
A GENDER VE SVĚTLE SOCIÁLNÍCH ZMĚN / ROMANA VOLEJNÍČKOVÁ**
GERSON, KATHLEEN. 2009. *THE UNFINISHED REVOLUTION*. NEW YORK:
OXFORD UNIVERSITY PRESS.

Kniha Kathleen Gerson *The Unfinished Revolution* pojednává o postojích a názorech v otázkách rodiny, práce a genderu v generaci mladých lidí ve věku 20–30 let v USA. Autorka vychází z předpokladu, že dnešní mladá generace čelí v oblasti rodiny a práce jiným výzvám, které ovlivňují a formují jejich životy, než generace jejich rodičů. To na ni klade úplně nové nároky – musí se přizpůsobit měnícím sociálním podmínkám a adaptovat se na nový životní styl. Gerson v knize popisuje, jak generace rodičů dnešních dvacátníků a třicátníků žila v době vymezených a jasných hranic modelů rodinného a pracovního života (např. muž byl živitelem rodiny, žena byla doma a pečovala o děti a domácnost). Mladá generace však vyrůstala v době, kdy rodiče naplňovali tyto tradiční modely, a zároveň v době, kdy docházelo k proměně společnosti (ženy masivně nastupovaly na pracovní trh, muži se více zapojovali do péče o děti a domácnost atd.) a vymezené hranice rodinných a pracovních modelů začínaly být mlhavé a nejasné. Hlavním zájmem Gerson je zjistit, jak tato mladá generace žije v době přetrvávajících tradičních modelů práce a rodiny a zároveň společenských změn, které činí tyto modely nejasnými a bez přesně vymezených očekávání a pravidel. Gerson vidí tuto generaci jako generaci, která prožívá nedokončenou revoluci rodinných a pracovních modelů a genderu, která v sobě zahrnuje neustálé vyjednávání mezi udržením tradičních modelů práce a rodiny a adaptováním se na nové sociální podmínky.

Koncept nedokončené revoluce považuji za velice slibný. Slovo „nedokončená“ evokuje představu, že nedojde ke konzervování současného stavu v oblasti rodiny, práce a gen-

deru. A slovo „revoluce“ zase evokuje změnu, která se ale nebude dít jen na povrchu, ale půjde do hloubky a začne měnit struktury, na kterých stály a stojí tradiční modely práce a péče. Autorka ve vyprávění mladých lidí ukazuje, že se tak již děje. Uvažování těchto mladých lidí o jejich pracovní dráze, rodičovství a genderu začíná jít proti původním strukturám (např. mladé ženy se adaptují na nové sociální podmínky v podobě seberealizace na trhu práce; mladí muži zase do své životní biografie více zahrnují péči o děti a domácnost). V této mladá generaci revoluce začíná, a i když nevíme, kdy tato revoluce skončí, přesto je již zaseto semínko pro další generace, které se nebudou muset vměstňávat do předem vymezených rolí, ale budou moci životní biografii přizpůsobovat svým potřebám.

Kniha vychází z kvalitativního výzkumu s muži a ženami v rozmezí 18–32 let (celkem se dotazovala 180 mužů a žen), z různých sociálně-ekonomických skupin, různých etnik, různého náboženského vyznání a z různých forem rodiny (úplné rodiny, samoživitelky, samoživitelé, lidé bez partnera apod.). V rozhovorech se autorka zaměřuje na celou životní dráhu komunikačních partnerů a partnerek – zajímá ji, jaké modely rodičovství a pracovní dráhy převládaly u rodičů komunikačních partnerů a partnerek a jak se k nim komunikační partneři staví, dále ji zajímá současná situace partnerství a práce, a v neposlední řadě se autorka zajímá o budoucí představy v oblasti práce, partnerství a rodičovství. Kniha je podle této chronologie strukturována, což vidím jako velké pozitivum. Čtenář a čtenářka se seznamuje s životními příběhy a tématy postupně a každá kapi-

KRITICKÁ TEORIE V GLOBÁLNÍM DIALOGU: ZPRÁVA Z KONFERENCE PHILOSOPHY AND SOCIAL SCIENCE /
Zuzana Uhde

Ve druhé polovině května se jako každý rok konala ve Vile Lanna v Praze konference Philosophy and Social Science, která je jedním z hlavních pravidelných setkání kritických teoretiků a teoretiček. Mezinárodní organizační tým konference má své zázemí především v Centru globálních studií, společném pracovišti AV ČR a UK v Praze. Mezi ústředními tematickými liniemi letošního, již 22. ročníku bylo téma rezistence, revoluce a transformace či dialog kritické teorie s nezápadními perspektivami. Jednu z plenárních přednášek přednesl emeritní profesor McGillovy univerzity v Kanadě Charles Taylor, významný teoretik uznání a komunitarismu. Na konferenci vystoupili vedle evropských vědců a vědkyň také akademici z USA, Číny, Brazílie, Mexika či Jihoafrické republiky. Čtyři dny se 112 přednesenými příspěvky a řadou intenzivních diskusí poukázaly na zásadní otázky, před kterými v současné době kritická teorie společnosti stojí.

K tématu rezistence, revoluce a transformace se vztahovaly jak teoretické přednášky, tak i příspěvky o vývoji událostí tzv. arabských revolucí, na téma sociálních hnutí v Latinské Americe či fenoménu tzv. unikání tajných informací (whistleblowing). Současné protesty v Brazílii využila Miriam Madureira z UFABC v Brazílii jako výchozí bod svých úvah o zdrojích náchylnosti sociálních protestů k příklonu k ideologickým pravicovým myšlenkám. Tyto zdroje vidí ve zneuznání manifestovaném ve zkušenosti s útlakem, který v lidech vytváří „jizvy iracionality“. Tématu úniku tajných informací se věnoval Bill Scheuerman z Indické univerzity v Bloomingtonu, který na případu Edwarda Snowdena rozvíjel úvahy o strategii občanské neposlušnosti. Fenomén úniku tajných infor-

tola tak přibližuje představu partnerství a práce mladé generace o něco konkrétněji. Na knize je zajímavé, jak Gerson pracuje s rozhovory s komunikačními partnery a partnerkami. Ke každé argumentaci autorka přidává citace z rozhovorů. Kniha je tak více postavena na úryvcích z rozhovorů než na práci s teoretickými koncepty. Kvalitě knihy však zvolená strategie neubírá, právě naopak.

Positivně musím zhodnotit i řazení a témata jednotlivých kapitol. V úvodní kapitole autorka vypráví o cílech výzkumu, o mladé generaci, o výzkumném vzorku a o genderové revoluci, čímž seznamuje čtenáře a čtenářky s teoretickým i metodologickým vymezením knihy. Další kapitoly s názvy „Dospívání v měnící se rodině“ a „Jak čelím budoucnosti“ popisují výše uvedené oblasti zájmu autorky v životních biografických komunikačních partnerů a partnerek. Zajímavý je i závěr knihy, kde Gerson popisuje podmínky, které umožní dokončení dosud nedokončené revoluci. Vztahuje se zde především k politikám péče, proměně pracovního trhu a institucionálnímu nastavení, které by umožnilo dokončit tuto revoluci.

První kapitola s názvem „Dospívání v měnící se rodině“ pojednává o proměně rodinného a pracovního života a očekávání od mužské a ženské role. V kontextu této proměny hovoří Gerson o tzv. genderové flexibilitě (*gender flexibility*). Autorka tímto konceptem míní překračování tradičně vymezených hranic mužských a ženských rolí, které umožní adaptovat se na novou sociální situaci (např. překonat striktní vymezení pečující role ženy a žitelské role muže v situaci, kdy žena nastupuje do zaměstnání a muž se více zapojuje do péče o děti a domácnost). Na ukázkách z rozhovorů s mladou generací Gerson ukazuje, že v rodinách, kde převládala genderová flexibilita, byl rodinný život hodnocen jako harmonický a vztahy v rodině jako egalitární. Naopak v rodinách, kde rodiče naplňovali tradičně vymezené role muže živatele a ženy pečovatelky, byl rodinný život hodnocen jako více stresující a vztahy v rodině byly mocensky ne-

vyrovnané. Genderová flexibilita neznamená jen překračování hranic mezi pečující a pracující rolí, ale také flexibilitu napříč různými typy rodin (genderová flexibilita umožňuje tzv. ušít na míru životní styl pro konkrétní situaci rodiny, např. dvoupříjmové rodiny, rodiny s jedním rodičem apod.).

Mladí lidé ve svých výpovědích zdůrazňovali dynamiku rodinného a pracovního života. Dynamika spočívala v různém užití genderové flexibility v jednotlivých obdobích rodinné a pracovní biografie (např. muži a ženy musí být více genderově flexibilní v době, kdy mají malé děti a chodí do práce, než když jsou sami dva a pracují). Gerson ukazuje, jak genderová flexibilita v rodinném životě (muž se více zapojí do péče a žena bude také vydělávat peníze) umožní lépe reagovat i na měnící se pracovní příležitosti obou partnerů. Pro mladou generaci je flexibilita doma i v práci podstatná především pro vytvoření rovnocenného partnerského vztahu a jistého a bezpečného domova. Kombinace pojetí domova a práce jako dynamických jednotek a genderové flexibility je podle mého názoru dobrý úhel pohledu, jak řešit kombinaci práce a péče. Toto pojetí má v sobě velký potenciál jako návod, jak měnit svůj život podle konkrétních potřeb a jak neustrnout ve statických rolích, které nereflktují měnící se společnost.

Druhá kapitola s názvem „Jak čelím budoucnosti“ pojednává o budoucím pracovním a rodinném životě mladé generace. Většina mladé generace chtěla vytvořit rovnocenný partnerský vztah, který by jim umožnil balancovat mezi rodinou a prací a zároveň umožnil genderovou flexibilitu. Gerson identifikovala ve vyprávění tři ideály budoucnosti: a) důležitost osobní svobody ve vztazích i v práci, b) důraz na tradiční vymezení genderových rolí v rodině i práci, c) nejvíce tematizovaný, egalitární pohled, tedy balancování a sdílení závazků. Nicméně mladé ženy a mladí muži mají o pracovní a rodinné budoucnosti rozdílné představy. Například mladé ženy v kontextu pracovní budoucnosti hovořily o potřebě soběstačnosti a autonomie (nemíní

mací – ač je dnes trestněprávně některými státy stíhán – představuje součást občanského protestu proti autoritářským tendencím, které jsou v rostoucí míře realitou v zemích, jež mají navzdory tomu ambice se hodnotově vymezovat jako demokratické. Lauren Langman z Loyolské univerzity v Chicagu pak přednesl příspěvek, který připravil spolu s kolegyní Val Moghadam z Northeasternské univerzity v Bostonu, teoreticky reflektující vývoj posledních dvou let od prvních protestů na káhirském náměstí Tahrír v Egyptě.

Emil Sobottka z PUCR v Porto Alegre a Danilo Streck z UNISINOS v São Leopoldo v Brazílii na konferenci představili koncept, praxi a výzvy participativního rozpočtu, který byl v Porto Alegre zaveden již v roce 1990 a odtud se rozšířil do řady dalších měst po celém světě. Na úrovni státu Rio Grande do Sul, jehož hlavním městem je Porto Alegre, byl zaveden později systém veřejné a občanské participace, kde je participativní rozpočet jedním z pilířů. Danilo Streck rovněž rozvíjí přístup participativního angažovaného výzkumu (participatory action research), kde jsou výzkumníci součástí komunity a procesu utváření a reflexe praxe. Dlouhá zkušenost – teoretická i praktická – s participativním systémem umožňuje vyzdvihnout výzvy, které takový systém participace před jeho účastníky klade. Společenský kontext, ve kterém je participativní rozpočet zaváděn, nasměrovává jeho podobu a fungování, přesto je možné určitě prvky považovat za obecně platné. Motivace lidí účastnit se časově náročného procesu deliberace, který se odehrává na několika úrovních, vzrůstá s prvními relevantními výsledky a zkušenostmi lidí, že jejich názor a hlas je brán vážně a může něco změnit. Podstatným důsledkem zavedení participativního rozpočtu je i vytváření důvěry občanů a občanek v politický systém. Proces participativního rozpočtu je současně neustálým procesem učení se diskusi, vzájemnému naslouchání a respektu. Nelze očekávat, že se lidé s touto znalostí rodí, a bohužel na ni často nejsou v současných vzdělávacích systémech ani připravováni. V procesu participativního rozpočtu také dochází neustále k prolínání dvou momentů: participativního rozpočtu jako principu a jako strategie. Princip par-

tím, že chtějí žít bez partnera, ale chtějí mít vlastní práci, která je naplňuje, chtějí vlastní příjem, který zlepší rodinně ekonomickou situaci a zároveň jim umožní být ekonomicky soběstačné). Soběstačnost však byla různými ženami definována různě – pro svobodnou matku to byla péče o ni a dítě, pro vdanou ženu to byla péče o celou rodinu a možnost nebýt závislá na manželově příjmu. Stejně tak existovaly i rozdíly v tom, jak chtěly mladé ženy soběstačnosti dosáhnout – nešlo jen o vlastní příjem, soběstačnosti napomáhal i trvalý a rovnocenný vztah, autonomie ve vztahu nebo síť podpory přátel a nejbližší komunity. Gerson ukazuje, že kladení důrazu na soběstačnost redefinoval v mladé generaci definici dobré matky – již to není žena, která se všeho vzdá a bude pečovat o dítě a domácnost, ale je to žena, která svou prací umožní rodině lepší život. V kontextu rodinné budoucnosti hovořily mladé ženy o manželství, které pro ně představovalo důležitý bod v rodinné biografii, dále hovořily o atributech, které jsou pro ně ve výběru životního partnera podstatné (chtěly, aby se partner zapojil do péče, aby respektoval jejich autonomii, aby respektoval jejich finanční podíl na chodu domácnosti apod.). Některé mladé ženy však chtěly zůstat s dětmi doma. Ale nebyla to pro ně životní cesta, spíše jen časově omezená zkušenost a především jedna z možných cest, kterou se mohou v životě ubírat.

Zatímco mladé ženy čelily výzvě v podobě uplatnění na pracovním trhu a kombinaci práce a péče, mladí muži čelili tlaku „zapojit se více doma a vydělat více peněz v práci“. Mladí muži však stále dávají přednost image živitele rodiny než image pečujícího otce. V kontextu rodinné budoucnosti dávají mladé ženy přednost rovnému rodičovství, kdy se povinnosti rozdělí tzv. půl na půl. Uvažování o rodičovství u mužů nazvala Gerson „rovné, ale rozdílné“ (*equal but different*) – muži se tedy v rodičovství vracejí k tradičním hodnotám (např. intenzivní rodičovství by měla obstarat žena), ale zároveň se chtějí do péče o dítě a domácnost zapojit, ale

ne na úkor zaměstnání. V kontextu pracovní dráhy mladí muži zdůrazňují zaměstnání, které je pro ně automatickou životní volbou, zatímco u žen pro ně představuje jen jednu z možností (žena si může vybrat být s dítětem doma, nebo pracovat). To ovlivňuje i jejich pohled na genderovou flexibilitu – pro mladé ženy je důležité, aby balancování mezi prací a péčí a genderová flexibilita byly neustále ustavovány a vyjednávány, mladí muži však o balancování uvažují jako o sekvenci. Podle mladých mužů je v určité životní situaci důležité jedno nebo druhé, jen málokdy je to obojí najednou. Zároveň je pro ně práce vždy na prvním místě, a když je potřeba, aby byla na prvním místě rodina (např. po narození dítěte), muži očekávají, že se o ně postará žena. Definování práce ženy jako možnosti, ne již jako nedosažitelného cíle, na jednu stranu umožňuje ženám soustředit se kromě rodiny i na práci, na druhou stranu tento pohled utvrzuje hranice mezi rolemi mužů a žen a znesnadňuje genderovou flexibilitu i případné dokončení revoluce.

Nicméně i přesto mladí muži i mladé ženy hledají novou cestu ke kombinaci práce a péče a překročení hranic genderových rolí. I přes značnou snahu mladá generace neustále čelí překážkám nastaveným minulou generací (v oblasti práce i rodiny). Snaha o otevřené možnosti či překračování genderových rolí někdy narazí na překážku v podobě rigidních a nepřekonaných modelů a rolí (viz placená práce – rozdílné pojetí pro ženy a pro muže). Gerson ukazuje, že prostřednictvím genderové flexibility jsme schopni tyto překážky překonat. Pokud budeme v životě přecházet z pečující role do pracující, balancování mezi domácností a prací bude jednodušší. Pokud budou ženy pracovat a muži pečovat, stane se jejich vztah nejen rovnější, ale také harmoničtější. Podle Gerson mají mladí lidé hledat harmonii a bod rovnováhy, ve kterém bude jejich život příjemný pro celou rodinu, ne se vměšovat do předem daných kategorií a snažit se je naplnit, i když nechtějí. Na závěr knihy autorka podotýká, že k dokončení genderové revoluce nestačí jen

ticipativního rozpočtu směřuje k prohloubení demokracie a odpovědné veřejné správy, jejímž legitimizačním zdrojem jsou primárně občané. Naproti tomu participativní rozpočet jako strategie, bez provázání s demokratickými hodnotami, se může stát instrumentem pro získání vlivu různých organizovaných lobbistických skupin. Vědomí těchto dvou momentů a snaha udržet primární důraz na princip participace se v brazilské zkušenosti ukazuje být zcela klíčové.

K tématu dialogu kritické teorie s nezápadními perspektivami přednesla příspěvek mimo jiné Gurmindera K. Bhambra z Warwické univerzity. Bhambra se zaměřila na kritiku geopolitiky znalosti a v návaznosti na postkoloniální teorii na jedné straně a dekolonialitu na straně druhé rozvrhla cestu k rekonstrukci sociologie jako globální vědy. Dialog s nezápadními perspektivami otevřel také Albert Kasanda z Centra globálních studií v Praze, který se ve svém příspěvku zaměřil na dílo Chinua Achebe, nigerijského spisovatele a kritika. Otevření se jiným formám vyjadřování, např. literární tvorbě, umožňuje včlenit africké myšlení do dialogu sociálních věd a překonat západocentrické vidění Afriky jako kontinentu bez historie idejí. Snahu o překonání západocentrického pohledu na svět ve svém příspěvku tematizoval rovněž Jeff Flynn z Fordhamské univerzity v New Yorku, který se zaměřil na reflexi etnografie. Posun v etnografii od zkoumání „domorodých společenství“ k výpovědi o utrpení a traumatech, který se podle jeho názoru projevuje v etnografii humanitární pomoci, uchopil jako posun k artikulaci imanentní kritiky humanitární pomoci a reflexi geopolitických a socioekonomických tenzí, v nichž se aktéři neustále nacházejí, a prostřednictvím morálního svědectví se snaží překonat neustálé riziko spoluviny v procesech reprodukcí geopolitické a globální nerovnosti.

Z perspektivy kritické teorie společnosti, jejímž východiskem je nezbytná interdisciplinarita sociálních věd, přednesl kritiku současného dominantního pojetí sociologie John Holmwood z Nottinghamské univerzity. Holmwood svůj příspěvek ukotvil v kritice do-

změna v uvažování mužů a žen, protože je potřeba implementovat genderovou flexibilitu do institucionálního rámce a rodinné politiky, a v neposlední řadě je důležité změnit i rámec uvažování o kombinaci rodiny a práce (aby nepřetržovaly staré duality práce versus péče, soukromé versus veřejné atd.), aby nová generace našla vlastní rámec uvažování o svém životě.

Ač se domnívám, že tato kniha přináší mnoho užitečných pohledů a podnětů pro další uvažování o proměnách rodiny, práce a genderu, přesto mám ke knize i několik kritických poznámek. Autorka v úvodu jen velice střídavě popisuje metodologii, detailní popis metodologie výzkumu je umístěn až na konci knihy (bez viditelnějšího odkazu v knize). Teprve po seznámení se s příběhy komunikačních partnerů a partnerek si čtenář nebo čtenářka přečte detailnější popis výzkumného vzorku a ledacos si spojí až po přečtení celé knihy. Má druhá a poslední kritická poznámka se vztahuje k tématům, která autorka v analytické části popisuje. Autorka rozdělila druhou kapitolu o představách o budoucnosti na představy mladých žen a mladých mužů (což je dobře,

protože tím mohla ukázat rozdíly v budoucích představách), nicméně u žen řeší otázku práce především ve vztahu k mateřství a partnerství a u mužů analyzuje práci samostatně. Otázkou zůstává, zda analýza toto smýšlení odhalila (což z rozboru není úplně jasné), nebo autorka poněkud stereotypně analyzovala témata ve skupině žen a mužů (i když cílem knihy bylo ukázat na potenciál genderové flexibility, jež má překračovat hranice genderových rolí).

Knihy Kathleen Gerson sice pojednávala o situaci v USA, jejichž historie (např. v oblasti zaměstnanosti žen) byla rozdílná, nicméně hlavní myšlenka knihy (požadavek genderové flexibility) je konceptem, který by i v českém prostředí pomohl nasměrovat přemýšlení o kombinaci práce a péče správným směrem. Dalším čtenářům a čtenářkám mohu knihu vřele doporučit, úryvky z rozhovorů přidávají knize na záživnosti a čtivosti a skladba kapitol dodává knize na gradaci. Tato kniha si rozhodně zaslouží přečtení, protože její hlavní myšlenka může být přínosem nejen pro akademickou obec, ale také pro neakademické čtenáře a čtenářky.

KONSTRUKCE ŽIVITELSTVÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ – „DĚLÁNÍ“, NEBO „ROZVOLŇOVÁNÍ“ GENDERU? /

ŠTĚPÁNKA LEHMANN

MAŘÍKOVÁ, HANA (ED.), KRÍŽKOVÁ, ALENA, VOHLÍDALOVÁ, MARTA. 2012. ŽIVITELÉ A ŽIVITELKY: REFLEXE (A) PRAXE. PRAHA: SLON.

Česká odborná literatura s genderovou tematikou se nezřídka zabývá dělbou práce mezi muži a ženami v rodině, jejími příčinami, důsledky a souvislostmi. Ačkoli se v posledních letech dostává do popředí otázka ekonomických dopadů této nerovnováhy pro ženy i pro společnost, nepřiměřeného zatížení žen a jejich znevýhodnění na trhu práce, proble-

matika genderových souvislostí finančního zabezpečování rodiny nebyla dosud příliš tematizována. Kniha Hany Maříkové, Aleny Krížkové a Marty Vohlídalové věnující se reflexi a praxi živelství v českých rodinách se v tomto smyslu vymyká běžné české produkci na genderová témata. Samy autorky upozorňují na to, že koncept živelství není ani

minimálního neoliberalního režimu vědění, který současné západní sociální vědy zavedl do slepé uličky, z níž nemohou poskytnout adekvátní odpovědi na aktuální společenský vývoj. Problémem současné podoby sociálních věd – sociologie stejně jako ekonomie – je jejich multiplikační charakter, neustálé množování pojmů a konceptů, kdy se všechno stává novinkou bez vztahu k minulosti a předchozímu zkoumání. Sociálnímu zkoumání separovanému do jednotlivých oborů chybí transformační moment, který vede k rekonstrukci kategorií a konceptů. Holmwood dále upozornil, že současná podoba sociologie neposkytuje ucelený pohled na společenský vývoj, sociologické zkoumání je fragmentováno do jednotlivých podoborů, jejichž výsledkem jsou pouze dílčí rozborů bez zkoumání jejich vzájemného vztahu. Ze společenských vztahů, které měly být předmětem sociologie, byla rovněž uměle vydělena oblast ekonomie, sociologie se tak stala pouhým zbytkovým doplňkem ekonomie. To nazval novým zatměním rozumu, které znemožňuje sociologickou kritiku ekonomie. A jako cestu, jak tuto slepou uličku překonat, nabídl vizi transdisciplinární sociální vědy.

Na konferenci zazněla řada dalších příspěvků na téma současného vývoje kritické teorie a sociální kritiky, kosmopolitismu, globálních nerovností a globální spravedlnosti či demokracie. Z českých vědců vystoupil na konferenci například Oleg Suša z Centra globálních studií v Praze s příspěvkem k současné civilizační krizi, Milan Kreuzzieger ze stejného pracoviště s příspěvkem o kosmopolitismu a interkulturním obratu nebo Jiří Krejčík z Filozofické fakulty UK v Praze o vývoji v Indii, který podle jeho názoru umožňuje nové nastartování skryté revoluce. Ze slovenských kolegů přednesl na konferenci svůj příspěvek například Martin Solík z Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě nebo Ladislav Hohoš z Univerzity Komenského v Bratislavě. Další, 23. ročník konference Philosophy and Social Science se uskuteční opět v květnu v Praze a vše nasvědčuje tomu, že můžeme znovu očekávat živé diskuse a inspirativní rozborů navazující na bohatou tradici kritické teorie společnosti v kontextu určujících vývojových tendencí současnosti.